

de Nederlandse overheid de naoorlogse woningnood bestreed met subsidiëring van de bouw van huurwoningen door woningbouwverenigingen. Als in het begin van de jaren zestig het welvaartsniveau in beide landen stijgt, vertaalt zich dat in België in een sterke toename van het aantal eigen huizen dat gebouwd wordt, en in Nederland vooral in interieurverfraaiing van de huurwoning en modernisering van de meubilering. Dus in België gold de vraag zoals in de titel verwoord: hoe zouden we graag wonen?, terwijl in Nederland de vraag niet veel verder ging dan hoe zouden we ons graag inrichten.

De toonaangevende rol van in dit geval de Vlaamse middenveldorganisaties voor het Belgische woonlandschap kwam voort uit het feit dat zij in hun verenigingsbladen en tijdschriften hun achterban bedienden met voorbeeldplattegronden en besprekingen van woningtypes die binnen de subsidieregelingen vielen. Bij zo'n belangrijke beslissing als de bouw en indeling van een eigen huis wilde men blijkbaar maar al te graag geadviseerd worden. Met hun voorbeeldwoningen en woonadviezen moesten de organisaties op hun beurt aansluiten bij de woonwensen en smaak van hun achterban. Het bleef niet alleen bij woonadvies maar er werd ook samenwerking gezocht met aannemers die de voorbeeldwoningen konden bouwen. In die zin maakten deze middenveldorganisaties hun naam meer dan waar, want uit het oogpunt van architecturale vormgeving zijn hun voorbeelden niet bepaald hemelbestormend maar veeleer traditioneel te noemen. Met name de populaire fermette, een rustiek woningtype, kreeg veel kritiek van architecten die in België lijdzaam moesten toezien hoe de smaak van de gewone man de aanblik van het land ging bepalen. Ook dat is een verschil met Nederland waar niet de smaak van de gewone man, maar juist de smaak van architecten beeldbepalend is geweest in de jaren zestig en zeventig.

Hoewel De Vos de ontstaansgeschiedenis van het karakteristieke Belgische woonlandschap van fermettes en huizen met inpendige garages voornamelijk schetst aan de hand van adviezen in de periodieken en publicaties van de vele organisaties, heeft zij ook eigenaarbewoners en andere toenmalige sleutelfiguren geïnterviewd. Niet alleen door de afwisseling van het schriftelijke bronmateriaal met interviewcitaten, maar vooral door de levendige presentatie van het materiaal rond toentertijd veelbesproken thema's als de keuken, de woonkamer, de badkamer en de garage, is *Hoe zouden we graag wonen?* zo'n bijzonder leesbare studie geworden. Het is een waardige sluitstuk van een groot interdisciplinair onderzoeksproject naar de geschiedenis van bouwen en wonen in Vlaanderen in de twintigste eeuw, dat al twee mooie studies heeft opgeleverd: de studie van Frédie Floré naar modelwoningen in de jaren vijftig en die van Sofie de Caigny naar wooncultuur in het interbellum.

Irene Cieraad

Technische Universiteit Delft

Faculteit Bouwkunde

Jessica Dijkman, *Shaping medieval markets. The organisation of commodity markets in Holland, c. 1200-c. 1450* (Leiden/Boston: Brill, 2011) 447 p.

ISBN 9789004201484.

Het is de overtuiging van veel economen en sociale wetenschappers dat de kortste weg naar economische voorspoed ligt in het vrijmaken van markten, of juist, van het menselijke handelen. Vooral de (nieuwe) institutionele economie is hierin invloedrijk:

hoge transactie- en transportkosten verhinderen handel, het verminderen van deze in oorsprong institutionele belemmeringen is dan ook de eerste en misschien wel belangrijkste stap naar economische ontwikkeling. Met *Shaping medieval markets. The organisation of commodity markets in Holland, c. 1200-c. 1450* plaatst Jessica Dijkman zich middenin deze nieuw-institutionele benadering van de economische geschiedenis van Holland en ruimer het Noordzeegebied. Het boek draagt alle karakteristieken van de bijzonder succesvolle Utrechtse school in de (sociaal)economische geschiedenis met als vaandeldragers Jan Luiten van Zanden en Bas van Bavel, niet toevallig de promotoren van het onderliggende proefschrift dat met verve werd verdedigd in 2010.

Zo draagt *Shaping medieval markets* aan de hand van een aantal relevante en welomschreven onderzoeksvragen bij aan de zoektocht naar de middeleeuwse wortels van de Hollandse Gouden Eeuw. Wat maakte vroegmodern Holland uniek, en vinden we onmiskenbare sporen van een voordelige institutionele ontwikkeling in de middeleeuwen? Dijkman schrijft niet dé geschiedenis van goederenmarkten, maar concentreert zich op theoretisch belangrijke vragen en aspecten uitgewerkt in drie grote delen. Hierbij wordt de Hollandse casus systematisch afgezet tegen Engeland en Vlaanderen, wat het boek een grote leesbaarheid en betekenis geeft – al te vaak wordt het Hollandse wonder immers in isolement bestudeerd – al kunnen kniesoren opmerken dat dit nog steeds een bijzonder kleine geografische dekking biedt voor een werk uitgegeven in de *Global Economic History Series* van Brill.

Het eerste deel beschrijft met een grote zin voor detail (maar zonder de grote vragen van het boek uit het oog te verliezen) het ontstaan van jaarmarkten, rurale markten en de Dordtse stapelrechten. Deel twee focust op de concrete regels en praktijk van twee goed gekozen voorbeelden: de juridische en praktische organisatie van wegen en meten, en de rechtszekerheid en afdwingbaarheid van contracten. Het derde deel, tot slot, kiest voor een meer analytische aanpak waarin Dijkman tracht te kwantificeren of de institutionele verschillen in commerciële organisatie tussen Holland, Vlaanderen en Engeland ook tot meetbare verschillen in marktintegratie en marktorientatie geleid hebben.

De conclusies zijn belangwekkend, en laten zich volledig inschrijven in de andere bevindingen van de Utrechtse groep (vooral Bas van Bavel): al in de dertiende eeuw waren de Hollandse goederenmarkten ingebed in een stevig ontwikkeld institutioneel kader, ontstaan en geëvolueerd op het snijpunt van specifieke sociale en politieke structuren. De verschillen tussen de drie onderzochte regio's bleken daarenboven verrassend klein, al onderstreept *Shaping medieval markets* nadrukkelijk de in vergelijkend opzicht relatief autonome positie van het Hollandse platteland tegenover de steden, en meer algemeen dat zowel verticale (feodale) als horizontale (door collectieve instellingen zoals gilden) drempels tegen handel klein waren. De specifieke machtsbalansen tussen sociale groepen gaven vorm aan dit relatief vrije institutionele raamwerk, maar het was wachten op gunstige exogene macro-economische ontwikkelingen (onder andere veranderende vraag- en aanbodstructuren ten gevolge van de veertiende-eeuwse Zwarte Dood) voor dit systeem zijn volledige potentieel benutte in de zestiende en zeventiende eeuw.

Hoewel de eerste twee delen in alle opzichten exemplarisch zijn, verliest het boek vaart in het derde deel, en kunnen er kritische vraagtekens geplaatst worden bij enkele geformuleerde schattingen. Vooral de geschatte marktorientaties doen de wenkbrauwen fronsen. Zo schat Dijkman het 'total share of labour input in market-oriented activities' in het laatmiddeleeuwse Holland op liefst 87-94% (p. 325). Dit is zeker een

(veel) te hoge schatting, of suggereert de auteur werkelijk dat alle mannen en vrouwen in Holland zo'n 90% van hun arbeidstijd uitsluitend via de markt aanboden, in de steden zelfs 92-97%? Bestond er dan geen huisnijverheid in Holland, en werd zelfs poetsen, koken en kleren verstellen nagenoeg helemaal uitbesteed aan de markt? Wat met vrije tijd en kroeglopen? En hoe sluit dit aan op de revolutie van de vlijt, de vroegmoderne 'industrious revolution' van Jan de Vries waarbij huishoudens hun arbeidsparticipatie nog wisten op te vijzelen (o.a. door het afschaffen van feestdagen), als men al zulke hoge scores optekende in de late middeleeuwen? Bij gebrek aan definitie van 'labour input' is het moeilijk te achterhalen wat Dijkman precies bedoelt. Haar schattingen lijken gebaseerd op de assumptie dat als een persoon/huishouden een activiteit voor de markt uitoefent (scheepsbouw, turfsteken, etc.), meteen de volledige 'labour input' van het gezin marktgeoriënteerd was. De vraag naar 'market performance' is inderdaad van cruciaal belang in ons begrip van laatmiddeleeuwse en vroegmoderne economische ontwikkeling, Dijkmans antwoord kan vooralsnog niet overtuigen.

Dit neemt niet weg dat *Shaping medieval markets* een meer dan voorbeeldige studie is, perfect op het kruispunt van theorie en bron, en een bijzonder inspirerende leidraad voor verder onderzoek naar de oorzaken van economische groei én stagnatie binnen en buiten de Nederlanden.

Jord Hanus

Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen

Margo De Koster, Bert De Munck, Hilde Greefs, Bart Willems, Anne Winter (eds.), *Werken aan de stad. Stedelijke actoren en structuren in de Zuidelijke Nederlanden 1500-1900. Liber alumnorum Catharina Lis en Hugo Soly* (Brussel: VUBPRESS, 2011) 335 p. ISBN 978 90 5487 869 8.

In 2011 gingen Catharina Lis en Hugo Soly met emeritaat. Een huldebundel lag voor de hand. Sinds 1975 vormen beiden immers, in de woorden van Alfons K.L. Thijs, een 'performante braintrust' die zich met groot gemak beweegt door de brede periode van het pre-industriële Europa, van het opkomende handelskapitalisme in de lange zestiende eeuw (het oorspronkelijke specialisme van Soly) tot en met de transitiejaren van 1750-1850, de periode die Lis zo goed kende. Telkens weer stelden zij in de afgelopen decennia nieuwe werkhypothesen op over deze lange periode, deden zij gezamenlijk onderzoek naar onderwerpen als ondernemerschap, arbeid, proletarisering, armenzorg, conflictregulering en staatsvorming, en daagden zij elkaar en anderen uit met kritische commentaar en overdenkingen. Met hun vele artikelen en boeken, vernieuwende onderzoeksprojecten, kritische en opbouwende commentaren, promotiebegeleiding en onderwijs hebben zij de sociale geschiedschrijving in België bijna veertig jaar lang gedomineerd en geïnspireerd. Hoe doe je daaraan recht in een huldebundel? Gewoon door oud-leerlingen en medewerkers van beiden te vragen in dialoog te treden met het werk van hun leermeesters, aldus de initiatiefnemers van dit *liber alumnorum*. Dat heeft de substantiële bundel *Werken aan de stad* opgeleverd. Daarin gaan 17 auteurs in 15 artikelen zo'n gesprek aan, verdeeld over vijf aan het werk van Lis en Soly gerelateerde thematische clusters: stedelijke productie en arbeid, arbeidsmarkt en armenzorg, stedelijke identiteiten en sociale netwerken, buurtleven, criminaliteit en conflictregulering, en stad en staat. Een persoonlijk getinte beschou-